

بررسی رابطه‌ی ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه با صفات اخلاقی اسلامی

(مطالعه موردی: دانشجویان مراکز آموزش عالی استان قم)

حسین خنیفر^{۱*} - سیدمجتبی حسینی فرد^۲
محمدجواد دهقان اشکذری^۳ - اسماعیل چزانی شراهی^۴

۱. دانشیار پردیس قم دانشگاه تهران

۲. کارشناسی ارشد مدیریت منابع انسانی دانشگاه شاهد

۳. کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی پردیس قم دانشگاه تهران

۴. کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی دانشگاه امام صادق (ع)

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۶/۲۲، تاریخ تصویب: ۱۳۹۰/۸/۹)

چکیده

یکی از مسائل مهم و اساسی در مباحث اسلامی، موضوع اخلاق و اخلاقیات است که در زمانه‌ی ما نیز از پرچالش‌ترین مباحث مدیریتی، در این حوزه می‌باشد. از طرف دیگر، بخشی از پژوهش‌هایی که به‌تازگی در زمینه‌ی کارآفرینی انجام شده به بررسی مسائل مرتبط با اخلاق و کارآفرینی می‌پردازد. این پژوهش‌ها به‌طور کلی به «کارآفرینی اخلاقی»، «اخلاق کارآفرینانه» و «تأثیر اخلاق در کارآفرینی» تقسیم می‌شوند. دسته‌ی سوم که کم‌تر به آن توجه شده است، تأثیر ارزش‌های اخلاقی در افزایش توان کارآفرینان را بررسی می‌کند. با توجه به این که تاکنون در این زمینه پژوهش‌های اندکی انجام شده و جای بررسی صفات اخلاقی اسلامی خالی می‌باشد، در این مقاله تلاش می‌شود تا مهم‌ترین صفات اخلاقی مورد تأکید اسلام که از دید محققان در کارآفرینی تأثیرگذار هستند، شناسایی شده و میزان همبستگی آن‌ها با ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه سنجیده شود. بدین منظور از دو پرسش‌نامه‌ی محقق ساخته که حاوی ۲۳ و ۳۰ سؤال بود استفاده شد. جامعه‌ی آماری پژوهش، دانشجویان مراکز آموزش عالی استان قم بوده و نمونه‌ی منتخب به تعداد ۱۳۷ نفر به‌دست آمد. نتایج به‌دست آمده از تحلیل داده‌ها نشان داد که برخی از ویژگی‌های کارآفرینانه مانند مرکز کنترل درونی، توفیق‌طلبی، تحمل شکست با بسیاری از صفات اخلاقی مانند غنیمت‌شمردن فرصت، بلندهمتی و مسؤولیت‌پذیری رابطه‌ی معنادار دارند. درنهایت، مدل مفهومی تطبیق ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه و صفات اخلاقی اسلامی به‌دست آمد.

واژه‌های کلیدی: اخلاق، کارآفرینی، ویژگی‌های کارآفرینان

امام علی ع (غرر الحکم، حدیث ۱۲۷۳):
اخلاق نیکو از میوه‌های عقل است (الْخُلُقُ الْمَحْمُودُ مِنْ ثَمَارِ الْعَقْلِ)

مقدمه

در طول چند دهه‌ی گذشته، علایق پژوهشی فزاینده در زمینه‌ی کارآفرینان و ایجاد کسب‌وکارهای پربازده و پرریسک جدید باعث شده است تا کارآفرینی به‌عنوان یک رشته‌ی دانشگاهی محکم، شکل بگیرد، به‌طوری که چندین مجله‌ی پژوهشی اختصاصی ایجاد شده، دوره‌های تحصیلاتی تجارت اصلاح شده و کنفرانس‌های پژوهشی ویژه‌ی کارآفرینی افزایش یافته است. به همین شکل رشته‌ی اخلاق تجارت^۱ نیز در طول بیست سال گذشته توانسته به‌عنوان رشته‌ای مهم و محکم توجه زیادی را به خود جلب کند. با این حال فصل مشترک کارآفرینی و اخلاق مورد توجه پژوهش‌های اخیر بوده و تقریباً در مراحل اولیه‌ی خود قرار دارد (Harris et al., 2009, p. 407).

یکی از مسائل مهم و اساسی در مباحث اسلامی، موضوع اخلاق و اخلاقیات است. اساساً آدمی فطریات اخلاقی دارد، انسان با عقل فطری و خدادادی خویش خوب و بد و سره و ناسره را می‌فهمد. پیامبر اکرم (ص) نیز می‌فرماید: در دل آدمی نور (عقل) گذارده شده است، پس درستی و فریضه را در می‌یابد و خوب و نیک را در می‌یابد، و جایگاه اندیشه‌ورزی در دل آدمی (و در انجام اعمال نیک و بد) مثل چراغ در میان خانه می‌باشد (مجلسی، ۱۴۱۲ ق، ج ۱، ص ۹۹).

در این مقاله تلاش می‌شود تا ضمن بیان انواع رابطه‌ی کارآفرینی و اخلاق، با توجه به این که در زمینه‌ی «تأثیر اخلاق بر کارآفرینی» تا کنون پژوهش‌های اندکی انجام شده است و جای بررسی صفات اخلاقی اسلامی و نقش آن‌ها در ایجاد ویژگی‌های کارآفرینانه خالی می‌باشد، مهم‌ترین صفات اخلاقی تأثیرگذار در کارآفرینی - از دید محققان - شناسایی شود و میزان همبستگی آن‌ها با ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه آزمون شود.

مروری بر ادبیات و پیشینه‌ی تحقیق کارآفرینی و اخلاق

در طول چند دهه‌ی گذشته، محققان مجدداً علاقه‌ی زیادی نسبت به مقوله‌ی کارآفرینی پیدا کرده و ایده‌های جدیدی در این زمینه مطرح کرده‌اند (Harris et al., 2009, p. 407; Brenkert, 2009, p.449; Hannafey, 2003, p.92). بخشی از این پژوهش‌ها که به تازگی در زمینه‌ی کارآفرینی انجام شده است، به بررسی مسائل مرتبط با اخلاق و کارآفرینی می‌پردازد. این پژوهش‌ها را می‌توان به‌طور کلی به سه دسته‌ی اصلی تقسیم کرد:

۱. کارآفرینی اخلاقی ۲. اخلاق کارآفرینانه ۳. تأثیر اخلاق بر کارآفرینی.

۱. **کارآفرینی اخلاقی.** این گروه - که بیش‌ترین سهم را به خود اختصاص می‌دهد - مربوط به پژوهش‌هایی می‌شود که به اهمیت مسائل اخلاقی در کارآفرینی توجه کرده‌اند. در واقع، از نظر پژوهش‌گرانی که در این زمینه فعالیت کرده‌اند، کارآفرینان به‌دلیل ویژگی‌هایی که دارند بیش‌تر در معرض موقعیت‌هایی قرار می‌گیرند که باید اصول اخلاقی را رعایت کنند. برای نمونه، هیسریچ (۱۹۹۸) براساس مطالعات خود چنین نتیجه‌گیری کرده است که گرچه کارآفرینان و مدیران هر دو در رعایت موضوعات اخلاقی در بسیاری از حوزه‌ها توافق دارند، اما کارآفرینان به‌طور مرتب و مستمر بر رعایت رفتار اخلاقی تأکید بیش‌تری داشته‌اند (Hannafy, 2003, p. 100). نتایج به‌دست آمده از مطالعه‌ی بهید نشان می‌دهد که سوگیری در راستای عمل (عمل‌گرایی محض) ممکن است کارآفرینان را از فکر کردن و توجه بیش‌تر نسبت به امور اخلاقی بازدارد (Bhid, 1996, p.44).

۲. **اخلاق کارآفرینانه.** پژوهش‌گرانی که در این گروه تحقیق کرده‌اند معتقدند رفتار کارآفرینان با رفتار افراد غیر کارآفرین تفاوت دارد (Harris et al., 2009, p.408). ویژگی‌هایی که برای کارآفرینی موفق مورد نیاز است - تخیل، خلاقیت، نوآوری، حس تشخیص - از نظر علمی و به‌طور نظام‌مند برای تصمیم‌گیری اخلاقی مهم و تعیین‌کننده هستند. در واقع می‌توان «روحیه‌ی کارآفرینی» را روشی برای برخورد با مسائل اخلاقی دانست (Buchholz & Rosenthal, 2005, p.307).

۳. **تأثیر اخلاق بر کارآفرینی.** گروه سوم پژوهش‌ها - که کم‌تر به آن توجه شده است -

تأثیر ارزش‌های اخلاقی در افزایش توان کارآفرینان را بررسی می‌کند. لانجنکر، کینی و مور (۱۹۹۸) در تحقیقی با عنوان «کارآفرینی، مذهب و اخلاق کسب‌وکار»، جنبه‌های مختلف اخلاقی کارآفرینان را با سایر افراد دارای کسب‌وکار، با در نظر گرفتن میزان اعتقادات مذهبی، مطالعه و مقایسه کردند و به این نتیجه رسیدند که اعتقادات مذهبی به‌نحوی بر نگرش‌های کارآفرینان تأثیر دارد (بیگی‌نیا و یعقوب‌پور، بی‌تا، ص ۷). به عقیده‌ی خانی‌جزنی (۱۳۸۷) ارزش‌های اخلاقی و وجدان‌کاری در افزایش توان کارآفرینان در راستای کسب سود و ثروت و تأمین منافع اجتماعی و منافع آیندگان تأثیر بسیاری دارند. هم‌چنین انگیزه‌ی پیشرفت کارآفرینان و گروه کارآفرینی در سایه‌ی این ارزش‌ها تقویت شده و سرعت پیشرفت روند نوآوری، کسب ثروت و در نهایت کارآفرینی و اشتغال‌زایی، افزایش می‌یابد.

کارآفرینی و ویژگی‌های کارآفرینانه

کارآفرینی از اصطلاح فرانسوی «Entrepreneur» مشتق شده و به‌معنای قبول مسئولیت، تعقیب فرصت‌ها، تأمین نیازها و خواسته‌ها از طریق نوآوری می‌باشد (Burch, 1986, p. 4). واژه‌نامه‌ی دانشگاهی وبستر کارآفرین را کسی می‌داند که متعهد می‌شود مخاطره‌های یک فعالیت اقتصادی را سازمان‌دهی، اداره و تقبل کند (احمدپور داریانی، ۱۳۸۳، ص ۴).

تاکنون محققان حوزه‌ی کارآفرینی، در آثار خود ویژگی‌های زیادی را برای کارآفرینان برشمرده‌اند که پس از بررسی‌های فراوان، مهم‌ترین این ویژگی‌ها استخراج و در جدول شماره (۱) به همراه نام صاحب‌نظران آن‌ها ارائه شده است. میزان اشتراک نظر محققان در مورد هر یک از ویژگی‌های کارآفرینان در این جدول قابل تشخیص می‌باشد.

◀ توفیق‌طلبی (نیاز به موفقیت)

به نظر «دیوید مک‌کللند»، نیاز به موفقیت یعنی تمایل به برتری یا موفقیت و تلاش برای پیشرفت جهت دست‌یابی به مجموعه‌ای از استانداردها (احمدپور داریانی و مقیمی، ۱۳۸۵، صص ۵۶-۵۷).

◀ مرکز کنترل درونی

«روتتر» می‌گوید: «هرگاه شخصی رویدادی را، پیامد رفتار و یا ویژگی‌های دایمی خود بداند به کنترل درونی اعتقاد دارد» (احمدپور داریانی، ۱۳۷۸، صص ۸۴-۸۲).

جدول ۱. ویژگی‌های کارآفرینان از دیدگاه صاحب‌نظران مختلف (پیرداختچی، ۱۳۸۵، ص ۳۱ و احمدپور داریانی، ۱۳۸۳، صص ۸۰-۸۱)

ویژگی کارآفرین	صاحب‌نظران
توفیق‌طلبی	مک کلند ۱۹۶۱، ابود وهورنادی ۱۹۷۱، هال ۱۹۸۰ و لایلز ۱۹۷۴
مرکز کنترل درونی	برلند* ۱۹۷۴، بروکهاوس* ۱۹۸۲، تیمویز ۱۹۸۵، ویلیامز ۱۹۸۷ و ولش و یانگ* ۱۹۸۲
ریسک‌پذیری	باتیست‌سی* ۱۸۰۳، میل* ۱۸۴۸، واکر* ۱۸۷۰، هاوولی* ۱۸۸۲، مک کلند ۱۹۶۱، کیبی* ۱۹۷۱، سکستون* ۱۹۸۰، بروکهاوس ۱۹۸۲، تیمویز ۱۹۸۵، ویلیامز ۱۹۸۷، لیتزینگر* ۱۹۶۵، پالمر* ۱۹۷۱ و ولش و وایت* ۱۹۸۱
تحمل شکست	سکستون ۱۹۸۰، پیکل* ۱۹۶۴، برلند ۱۹۷۴، بروکهاوس ۱۹۸۲
نیاز به استقلال	ابود و هورنادی ۱۹۷۱، دیویدز* ۱۹۶۳، لیتزینگر ۱۹۶۵، دانکل برگ و کوپر* ۱۹۸۲
اعتماد به نفس	کرتکو* ۱۹۹۵، دیویدز ۱۹۶۳، ولش و وایت ۱۹۸۱ و ولش و یانگ ۱۹۸۲
تحمل ابهام	ویلیامز ۱۹۸۷ و کرتکو ۱۹۹۵
خلاقیت و نوآوری	شومپتر ۱۹۳۴، ابود و هورنادی ۱۹۷۱ و ولش و یانگ ۱۹۸۲
آینده‌نگری	تیمویز ۱۹۸۵ و کرتکو ۱۹۹۵
	1. Aboud & Hornaday 2. Hull 3. Liles 4. Borland 5. Brockhaus 6. Williams 7. Welsch & Young 8. Baptiste Say 9. Mill 10. Walker 11. Hawely 12. Kiby 13. Sexton 14. Litzinger 15. Palmer 16. Welsh & White 17. Pickle 18. Davids 19. Dunkelberg & Cooper 20. Kuratko

مخاطره‌پذیری (ریسک‌پذیری) <

ارزیابی دقیق و حساب شده از میزان مخاطره کردن و نه مخاطره‌ی قمارگونه، خواه از جنبه‌ی مالی، روانی، یا اجتماعی باشد بخشی از فرایند کارآفرینی می‌باشد. ماینر^۱ نشان داد که کارآفرینان موفق نسبت به مدیران، بیش‌تر اهل ریسک هستند (دهقان پور فراشاه، ۱۳۸۱، ص ۶).

تحمل شکست (تجربه‌ی شکست به‌عنوان مقدمه‌ی موفقیت) <

برای کارآفرین شکست تجربه است اما نه تجربه‌ای تلخ و مانعی برای حرکت کردن و گشتن انگیزه‌ها، بلکه تجربه‌ای جدید می‌باشد. اغلب کارآفرینان اعتقاد دارند که از شکست‌های خود بیش‌تر از موفقیت‌های خود درس آموخته‌اند (بورقانی فراهانی، ۱۳۸۳، ص ۳۵).

نیاز به استقلال <

کارآفرین ترجیح می‌دهد که خودش تصمیم بگیرد و در جریان این تصمیم تمام کوشش، دانش، مهارت و سرمایه‌ی خود را به کار می‌گیرد (هادی‌زاده و رحیمی، ۱۳۸۴، ص ۲۵).

1. Miner

< تحمل ابهام

قدرت تحمل ابهام عبارتست از «پذیرفتن عدم قطعیت به عنوان بخشی از زندگی، توانایی ادامه‌ی حیات با دانش ناقص درباره‌ی محیط و تمایل به آغاز فعالیتی جدید بدون آن که شخص بداند که آیا موفق خواهد شد یا خیر؟» (هادی‌زاده و رحیمی، ۱۳۸۴، صص ۲۶-۲۵).

< اعتماد به نفس

کارآفرینان به خاطر اعتماد به نفس خود، شهرت دارند. آن‌ها براین باورند که می‌توانند انتظاراتی که از آن‌ها هست را برآورده کنند (جعفرز، ۱۳۸۳، صص ۳).

< خلاقیت و نوآوری

بدون شک نوآوری مهم‌ترین ویژگی کارآفرین است. خلاقیت، توانایی گسترش و کشف ایده‌ها و راه‌های جدید و نوآوری توانایی به کار بردن این راه حل‌ها برای مسایل، مشکلات و فرصت‌ها می‌باشد (شاه‌حسینی، ۱۳۸۶، صص ۱۸).

< آینده‌نگری (دورنماسازی)

کارآفرینان می‌دانند به کجا می‌خواهند بروند. آن‌ها تصور و دیدگاهی از آینده‌ی سازمان خود دارند. اگرچه امکان دارد کارآفرین مجبور به برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و مقطعی باشد، داشتن چنین دیدی می‌تواند، برنامه‌های کوتاه‌مدت را در یک جهت برای رسیدن به هدف هماهنگ کند (دهقان پور فراشاه، ۱۳۸۱، صص ۶).

چیستی اخلاق (واژه‌کاوی و مفهوم‌شناسی)

واژه‌ی «اخلاق» جمع مکسر «خُلُق» و «خُلُق» می‌باشد. اخلاق «مجموعه‌ی صفات روحی و باطنی انسان است» و به گفته‌ی بعضی از دانشمندان، گاه به بعضی از اعمال و رفتاری که از خلیقات درونی انسان ناشی می‌شود، نیز اخلاق گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۱، صص ۲۳).

ریشه‌ی واژه‌ی اخلاق در انگلیسی (اتیک^۱) از واژه یونانی «Ethikos» به معنای «اقتدار رسوم و سنت» و باور داشت‌های فرهنگی فرد است (Wood & Rentscher, 2003, pp.344-350).

1. Ethic

اصول اخلاقی راجع به چگونگی بودن افراد و این که در سازمان متبوع خود چگونه رفتار می‌کنند، مطرح می‌شوند (Gbadamosi, 2004, p.1145) و به‌طور کلی واژه‌ی اخلاق و به‌ویژه اخلاق سازمانی و رفتاری و بالخصوص اخلاق حرفه‌ای با استانداردهای مربوط به درست و غلط بودن رفتارها سر و کار دارد (Fisher & Bohn, 2007, p.1561).

آقای الهی، بین اتیک و مورالیتی^۱ تفاوت قائل شده است. به نظر وی اولی همان «اخلاق عملی» است که معنای علم عمل به اخلاقیات و تهذیب نفس بوده و دومی نیز همان، «اخلاق نظری» می‌باشد که به علم تشخیص خوب و بد شهرت دارد (فقیهی و رضایی منش، ۱۳۸۴، ص ۲۸). به‌عبارت دیگر می‌توان گفت اتیک به مسؤلیت‌های اخلاقی فرد و سازمان (اخلاق حرفه‌ای) اشاره دارد و مورالیتی ناظر بر آداب، ویژگی‌ها و صفات درونی افراد است.

«علم اخلاق» را نیز می‌توان چنین تعریف کرد: «اخلاق، علمی است که از ملکات و صفات خوب و بد و ریشه‌ها و آثار آن سخن می‌گوید» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۲۴). اخلاق را می‌توان براساس حوزه‌های مختلف پژوهشی و مطالعاتی به سه دسته تقسیم کرد (شریفی، ۱۳۸۶، ص ۲۶):

۱. اخلاق توصیفی: توصیف و معرفی اخلاقیات افراد، گروه‌ها و جوامع مختلف؛
۲. اخلاق هنجاری یا دستوری: بررسی افعال اختیاری انسان و صفات به‌دست آمده از آن‌ها، از نظر خوبی یا بدی و بایستگی یا نبایستگی؛
۳. فواید اخلاق یا فلسفه‌ی اخلاق: به بررسی تحلیلی و فلسفی مفاهیم و احکام اخلاقی می‌پردازد. وظیفه‌ی فیلسوفی که به این نوع بررسی می‌پردازد، صرفاً بررسی معنای «خوب» و «بد» و تحلیل گزاره‌های مورد بحث است.

صفات اخلاقی در اسلام

همان‌طور که بیان شد می‌توان بین اتیک و مورالیتی تفاوت قائل شد، این‌گونه که اتیک را مسؤلیت‌های اخلاقی یا اخلاق حرفه‌ای و مورالیتی را ویژگی و صفات درونی فرد دانست. در این تحقیق صفات اخلاقی اسلامی معادل مورالیتی در نظر گرفته می‌شود. در منابع اسلامی، قرآن و سنت، صفات اخلاقی نیکوی زیادی شمرده شده است که

1. Morality

پس از جمع آوری آن‌ها از منابع مختلف، با استفاده از نظر خبرگان، آن دسته از صفاتی که امکان دارد با ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه ارتباط داشته باشند، انتخاب شد. به این منظور هم از نظر خبرگان حوزه‌ی دین و هم از نظر خبرگان حوزه‌ی کارآفرینی استفاده شد. در زیر توضیح مختصری در مورد هر کدام از آن‌ها ارائه می‌شود.

◀ تقوا (خداترسی)

تقوا از «وقایه» گرفته شده؛ یعنی حفظ کردن خود از عملی که محذور شرعی دارد و خلاف است؛ از این رو تقوا خصوصیتی می‌باشد که هم انسان را از زشتی‌ها بازداشته و هم به خیر و نیکی دعوت می‌کند. در متون علمی این صفت اخلاقی، باعناوین راست کرداری، شفافیت رفتاری و عملکردی و نیک اندیشی مطرح می‌شود (ذاکری، ۱۳۸۱، ص ۱۹).

◀ توکل

منظور از «توکل» سپردن کارها به خدا، و اعتماد بر لطف اوست. هنگامی که انسان بر خدا توکل می‌کند، احساس آرامش فوق‌العاده‌ای دارد، در برابر مشکلات و حوادث مقاوم می‌شود و از دشمنان نیرومند و خطرناک نمی‌هراسد. در سختی‌ها خود را در بن‌بست نمی‌بیند و پیوسته راه خود را به سوی هدف ادامه می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۲۴۹). در آیات ۱۲ سوره‌ی مبارکه‌ی ابراهیم، ۱۵۹ سوره مبارکه آل عمران و ۸۸ سوره مبارک هود می‌توان اصل توکل را مشاهده کرد و نیز احادیث ۸۲۴۹، ۸۴۱۸، ۸۹۱۵، ۸۹۸۰ و ۶۴۷۹ در کتاب غررالحکم مزایای توکل را بیان می‌دارد.

◀ تنظیم اوقات و نظم

انضباط کاری یعنی سامان‌پذیری، آراستگی، نظم و ترتیب، و پرهیز از هرگونه سستی و بی‌سامانی در کار. این امور از عمده‌ترین آداب اخلاق اداری بوده و هیچ سازمان و نظامی بدون رعایت این امور راه به‌جایی نخواهد برد (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۶، ص ۱۹۱).

◀ سعی و تلاش و پی‌گیری

کوشش کردن لازم است هرچند اگر بخت و اقبال انسان را یاری ندهند (غررالحکم، ج ۵، ص ۱۳۱). در مقوله‌ی رفتارهای اخلاقی، پی‌گیری مداوم یعنی حفظ معیارها. پی‌گیری مستمر در مسائل؛ وابستگی، تعهد و تعلق را نسبت به کار ایجاد می‌کند (بلانچارد، ۱۳۸۴، ص ص ۸۰-۷۷). در قرآن آیات ۱۰ سوره مبارکه زمر و ۱۵۷ سوره مبارکه بقره به این اصل می‌پردازد.

< شجاعت و قاطعیت

شجاعت از خصلت‌های والای انسانی بوده و هر کس آن را داشته باشد، عزیز می‌شود (ذاکری، ۱۳۸۱، صص ۳۲-۳۱). این اصل در غررالحکم ج ۱، ص ۱۹۷؛ ج ۲، ص ۴۳۰ و ج ۳، ص ۸۵ قابل بررسی است.

جدول ۲. صفات مشاوران از دیدگاه امام علی علیه‌السلام (ذاکری، ۱۳۸۱، ص ۴۸)

خردمند، آگاه و دارای تجربه؛ خدا ترس؛ مشفق و دور اندیش ^۲ .	بایدها	صفات مشاوران
نادان ^۳ ، بخیل، ترسو، حریص ^۵ و دروغ گو ^۶ .	نبایدها	

< مشورت

مشاوره در اسلام چنان اهمیتی دارد که حتی پیامبر (ص) با وجود بهره‌مندی از وحی آسمانی و اندیشه‌ی نیرومند خود، در امور عمومی جلسه‌ی مشاوره تشکیل می‌داد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۱۴۴).

< صبر (شکیبایی)

بردباری و حلم، لازمه‌ی تفکیک‌ناپذیر مردان بلند همت است (عطاران، ۱۳۸۴، ص ۴۲). در حکمت‌های ۱۷۶ و ۴۱۸ و خطبه ۹۲ نهج البلاغه و احادیث ۲۱۴، ۲۵۴، ۲۵۷ و ۷۶۰ تا ۷۶۷ غررالحکم می‌توان اصل صبر و بردباری را مشاهده کرد.

< مسؤولیت‌پذیری

مسؤولیت‌پذیری در اخلاق اداری، اصلی مبنایی می‌باشد، به گونه‌ای که هر نوع بی‌مسؤولیتی به مفهوم بیرون شدن از مسیر درست و گام نهادن در کجی‌ها و ناراستی‌هاست. هرچه کسی مسؤولیت‌پذیری بیش‌تری داشته باشد، از نظر اخلاق فردی و اخلاق اداری به کمال بیش‌تری دست می‌یابد و برعکس (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۶، صص ۱۸۷-۱۸۶). به این اصل در خطبه ۱۰۳، ۱۶۷ و حکمت ۳۸۲ اشاره می‌شود.

۱. غررالحکم، ج ۳: ۴۲۸ (خَيْرَ مَنْ شَاوَرَتْ ذُوَ وَآ النَّهْيَ وَالْعِلْمَ أَوْلُو التَّجَارِبِ وَالْحِزْمِ).

۲. غررالحکم، ج ۳: ۱۷۹ (شَاوَرَ فِي أُمُورِكَ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ اللَّهَ تَرَشَدًا).

۳. غررالحکم، ج ۶: ۱۴۶ (شَاوَرَ الْحَارِمُ الْمُشْفِقَ، ظَفَرَ؛ شَاوَرَ الْجَاهِلَ الْمُشْفِقَ، خَطَرَ).

۴. غررالحکم، ج ۶: ۲۷۰ (وَلَا تُشَاوِرَنَّ فِي أَمْرِكَ مَنْ يَجْهَلُ).

۵. نهج البلاغه، نامه ۵۳ (وَلَا تُدْخِلَنَّ فِي مَشُورَتِكَ بَخِيلًا ... وَلَا حَرِيصًا يُزَيِّنُ لَكَ الشَّرَّ بِالْجَوْرِ).

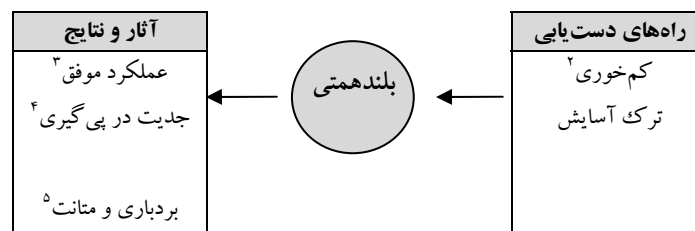
۶. غررالحکم، ج ۶: ۳۱۰ (لَا تَسْتَشِرْ الْكَذَّابَ، فَإِنَّهُ كَالسَّرَابِ يَقْرَبُ عَلَيْكَ الْبَعِيدَ وَيَعْدُ عَلَيْكَ الْقَرِيبَ).

غنیمت شمردن فرصت

غنیمت شمردن فرصت‌ها، از ویژگی‌های انسان‌های عالی‌مرتب و بلندهمت می‌باشد. امام علی (ع) می‌فرماید: «پرهیزید از به فردا انداختن کارها. هرگاه امکان انجام کار پدید آمد، فرصت را غنیمت شمردید و به کار مبادرت ورزید» (عطاران طوسی، ۱۳۸۴، ص ۹۳) و «از دلایل پیشرفت در امور زندگی مادی و معنوی کمی غفلت است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۳۳۷).

بلند همتی

در حقیقت، حیات و پویایی بشر، به همت، پشتکار و تلاش مستمر وی بستگی دارد. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «ارزش و منزلت انسان به مقدار همت اوست».^۱ این اصل را می‌توان در حکمت‌های ۵۴، ۱۱۳، ۱۶۱، ۲۱۱ و نامه ۵۳ بررسی کرد.

نمودار ۱. بلندهمتی؛ راه‌های دستیابی و آثار آن (عطاران طوسی، ۱۳۸۴، ص ص ۴۰-۳۹)

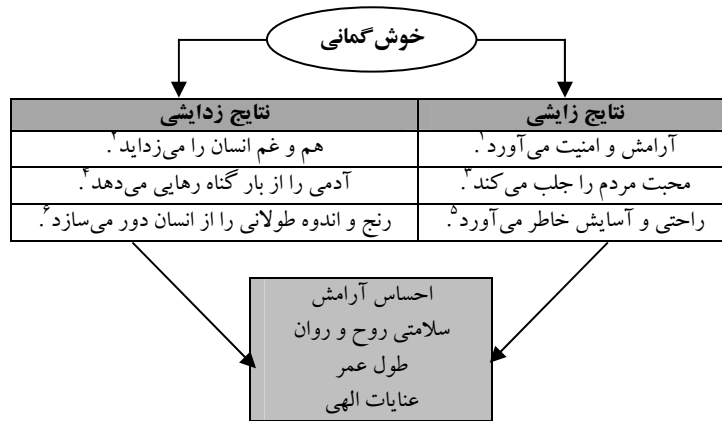
خوش گمانی (حسن ظن)

در روابط اجتماعی، «خوش گمانی»، اصلی اساسی و مهم برای تقویت پایه‌های جامعه به‌شمار آمده و نبود آن، تاثیرات بسیار عمیقی در روند تعاملات اجتماعی و آسایش عمومی خواهد گذارد (عطاران طوسی، ۱۳۸۴، ص ص ۱۴۰-۱۳۸).

دوراندیشی

۱. نهج البلاغه، حکمت ۴۴ (قَدَرُ الرَّجُلِ عَلَى قَدْرِ هِمَّتِهِ).
۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۱۱ (وَلَا تَجْتَمِعْ عَزِيمَةٌ وَوَكِيمَةٌ).
۳. غررالحکم، ج ۱: ۳۶۵ (الْفِعْلُ الْجَمِيلُ يُبْنَى عَنِ غُلُوِّ الْهِمَّةِ).
۴. غررالحکم، ج ۵: ۱۷۶ (مَنْ كَثُرَتْ هِمَّتُهُ كَثُرَ إِهْتِمَامُهُ).
۵. نهج البلاغه، حکمت ۴۵۲ (الْحِلْمُ وَالْأَنَاهُي تَوْأَمَانٍ يَنْتَجُهُمَا غُلُوُّ الْهِمَّةِ).

دوراندیشی نگاه کردن به نتایج و مشورت با خردمندان است (غررالحکم، ج ۲، ص ۵۰). دوراندیشی و داشتن دقت و مراقبت شدید، از عوامل پیشرفت مدیریت می‌باشد (حبیبی‌تبار، ۱۳۸۰، صص ۷۳-۷۲). این اصل را می‌توان در احادیث ۱۰۰ و ۷۹۷۶ غررالحکم دید.

نمودار ۲. نتایج خوش‌گمانی از دیدگاه امام علی علیه‌السلام (محقق ساخته)

روش‌شناسی

این پژوهش از نظر هدف، از نوع کاربردی بوده و برحسب نحوه‌ی گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی (غیر آزمایشی) و از میان انواع پژوهش‌های توصیفی، از نوع همبستگی است. با توجه به هدف پژوهش که بررسی رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه و صفات اخلاقی اسلامی می‌باشد، فرضیه‌های زیر تدوین می‌شود:

۱. بین ویژگی توفیق‌طلبی و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
۲. بین ویژگی مرکز کنترل درونی و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

۱. غررالحکم، ج ۵: ۴۴۲ (مَنْ لَمْ يَحْسَنْ ظَنَّهُ اسْتَوْحَشَ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ).
۲. غررالحکم، ج ۳: ۳۸۵ (حُسْنُ الظَّنِّ يُخَفِّفُ الْهَمَّ).
۳. غررالحکم، ج ۵: ۳۷۹ (مَنْ حَسَّنَ الظَّنَّ بِالنَّاسِ، حَازَ مِنْهُمْ الْمَحَبَّةَ).
۴. غررالحکم، ج ۳: ۳۹۰ (حُسْنُ الظَّنِّ يَنْجِي مَنْ تَقَلَّدَ الْإِثْمَ).
۵. غررالحکم، ج ۳: ۳۸۴ (حُسْنُ الظَّنِّ رَاحَةُ الْقَلْبِ).
۶. نهج‌البلاغه، نامه ۵۳ (فَإِنَّ حُسْنَ الظَّنِّ يَقْطَعُ عَنْكَ نَصَبًا طَوِيلًا).

۳. بین ویژگی مخاطره‌پذیری و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۴. بین ویژگی تحمل شکست و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۵. بین ویژگی نیاز به استقلال و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۶. بین ویژگی تحمل ابهام و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۷. بین ویژگی آینده‌نگری و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۸. بین ویژگی خلاقیت و نوآوری و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
  ۹. بین ویژگی اعتماد به نفس و هریک از صفات اخلاقی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- جامعه‌ی آماری این پژوهش، دانشجویان مراکز آموزش عالی استان قم می‌باشد که تعداد آن‌ها حدود ۴۰ هزار نفر و نمونه‌ی آماری آن، عبارت است از دانشجویان منتخب از پردیس قم دانشگاه تهران، دانشگاه قم، دانشگاه بین‌المللی المصطفی^(ص)، دانشگاه علوم پزشکی، دانشگاه پیام نور، دانشگاه صنعتی و دانشگاه حضرت معصومه^(س).
- شیوه‌ی نمونه‌گیری، تصادفی طبقه‌بندی شده می‌باشد؛ یعنی ابتدا جامعه به قسمت‌های همگن (دانشگاه‌ها) تقسیم شده و سپس از میان آن‌ها نمونه‌های تصادفی استخراج می‌شود. با توجه به این که تعداد افراد جامعه حدود ۴۰ هزار نفر بود و با در نظر گرفتن اطمینان ۹۰ درصد، نسبت موفقیت ۵۰ درصد و میزان خطای ۰/۰۷، تعداد نمونه تقریباً ۱۳۷ نفر به دست آمد. فرمول محاسبه‌ی تعداد نمونه در زیر آمده است. بنابراین بیش از ۱۸۰ پرسش‌نامه توزیع شد که در نهایت ۱۴۸ پرسش‌نامه تجزیه و تحلیل شدند.

$$n = \frac{z_{\alpha}^2 (p)(1-p)}{d^2} \div \left(1 + \frac{1}{N} \left(\frac{z_{\alpha}^2 (p)(1-p)}{d^2} - 1 \right) \right)$$

ابزارهای اصلی برای گردآوری اطلاعات این پژوهش، در بخش مبانی نظری مطالعات کتابخانه‌ای و در بخش تحقیقات میدانی، دو پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته (۱- سنجش ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه «۹ ویژگی کارآفرینانه با ۲۳ سؤال» و ۲- سنجش صفات اخلاقی در نظام ارزشی «۱۲ شاخص اخلاقی با ۳۰ سؤال») در طیف لیکرت ۷ گزینه‌ای

است. علت انتخاب ۷ درجه برای پاسخ‌ها این بود که بتوان تمایز بیش‌تری بین ویژگی‌های افراد قائل شد و به نتایج دقیق‌تری دست یافت. برای تأیید روایی پرسش‌نامه‌ها از نظر خبرگان استفاده شده است و به‌منظور بررسی پایایی، میزان آلفای کرونباخ محاسبه شد که برای پرسش‌نامه‌ی اول عدد ۰/۷۵۵ و برای پرسش‌نامه‌ی دوم عدد ۰/۸۰۹ به‌دست آمد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

نتایج مربوط به آمار توصیفی با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS به‌دست آمد. در جدول شماره (۳) وضعیت متغیرهای جمعیت‌شناختی مشخص شده است. در جدول شماره (۴)، می‌توان میانگین و انحراف معیار ویژگی‌های کارآفرینانه در بین دانشجویان مراکز آموزش عالی استان قم را مشاهده کرد. در جدول شماره (۵) میانگین و انحراف معیار صفات اخلاقی در بین دانشجویان مراکز آموزش عالی استان قم آمده است.

جدول ۳. فراوانی متغیرهای جمعیت‌شناختی

جنسیت	فراوانی	درصد	وضعیت تاهل	فراوانی	درصد
مرد	۸۰	۵۴/۴٪	مجرد	۱۱۵	۷۸/۲٪
زن	۶۷	۴۵/۶٪	متاهل	۳۲	۲۱/۸٪
سن	فراوانی	درصد	مقطع تحصیلی	فراوانی	درصد
کمتر از ۲۰ سال	۱۸	۱۲/۷٪	کارشناسی	۱۱۸	۸۰/۸٪
۲۰ تا ۲۵ سال	۱۰۳	۷۲/۵٪	کارشناسی ارشد	۲۶	۱۷/۸٪
بیشتر از ۲۵ سال	۲۱	۱۴/۸٪	دکتری	۲	۱/۴٪

جدول ۴. میانگین و انحراف معیار ویژگی‌های کارآفرینانه

تعداد	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار	توضیح
۱۴۵	۳	۷	۵/۹۷	۰/۸۲	توفیق طلبی
۱۴۱	۴	۷	۵/۷۰	۰/۸۵	مرکز کنترل درونی
۱۴۶	۱/۵	۷	۴/۷۵	۱/۳۱	مخاطره‌پذیری
۱۴۶	۲	۷	۵/۱۱	۰/۹۴	تحمل شکست
۱۴۷	۱	۷	۴/۸۷	۱/۴۲	نیاز به استقلال
۱۴۳	۱/۶۷	۷	۴/۳۱	۱/۰۵	تحمل ابهام
۱۴۳	۱	۷	۵/۵۷	۱/۱۴	آینده‌نگری
۱۴۵	۲	۷	۵/۲۷	۱/۰۹	خلاقیت و نوآوری
۱۳۹	۱	۷	۵/۱۳	۱/۱۷	اعتماد به نفس

در بخش آمار تحلیلی، فرضیه‌های پژوهش، با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن آزمون شد که نتایج آن به‌طور خلاصه در جدول شماره‌ی (۶)

آورده شده است.

جدول ۵. میانگین و انحراف معیار صفات اخلاقی

تعداد	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
۱۴۴	۲	۷	۵/۳۸	۰/۹۹
۱۴۶	۲/۳۳	۷	۶	۰/۹۶
۱۴۶	۲/۵	۷	۵/۶۵	۱/۰۶
۱۴۵	۱	۷	۵/۳	۱/۱۹
۱۴۴	۱	۶/۵	۲/۶۳	۱/۲۱
۱۴۲	۲/۳۳	۷	۵/۶۹	۰/۹۲
۱۴۳	۱/۵	۷	۵/۳۶	۱/۲۲
۱۴۲	۳/۵	۷	۵/۴۹	۰/۸۶
۱۴۲	۲	۷	۵/۲۲	۱/۲۶
۱۴۱	۲/۳۳	۷	۵/۰۹	۰/۹۲
۱۴۵	۱	۷	۵/۰۹	۱/۱۷
۱۴۵	۱	۷	۵/۴۶	۱/۰۲

جدول ۶. نتایج آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن

صفات اخلاقی	تقوی	توکل	سعی و تلاش	شجاعت و قاطعیت	صبر و بردباری	دور اندیشی	خوش گمانی	مسئولیت پذیری	نظم	مشورت	غنیمت شمردن فرصت	بلند همتی
توفیق طلبی	۰/۱۶۰	۰/۲۵۶	۰/۲۵۱	۰/۱۴۵	-۰/۰۲۰	۰/۲۶۶	۰/۲۲۲	۰/۲۹۹	۰/۱۸۱	۰/۲۳۲	۰/۱۹۷	۰/۲۵۲
مرکز کنترل درونی	۰/۲۱۸	۰/۳۰۱	۰/۲۱۴	۰/۲۷۹	۰/۰۰۲	۰/۳۰۴	۰/۲۱۶	۰/۲۷۲	۰/۰۸۲	۰/۲۱۹	۰/۲۵۴	۰/۳۲۶
مخاطره پذیری	۰/۰۳۸	۰/۰۷۵	۰/۱۶۹	۰/۰۳۲	-۰/۱۷۸	۰/۱۳۸	۰/۱۵۷	۰/۰۴۵	۰/۰۱۲	۰/۰۸۶	۰/۲۵۴	۰/۰۹۸
تحمل شکست	-۰/۰۱۰	۰/۳۰۱	۰/۲۶۸	۰/۱۷۹	۰/۰۰۳	۰/۲۵۱	۰/۱۷۰	۰/۱۵۲	۰/۰۷۸	۰/۰۹۸	۰/۲۷۰	۰/۲۹۳
نیاز به استقلال	۰/۰۱۰	-۰/۱۱۳	۰/۰۸۹	۰/۰۱۲	-۰/۰۶۷	-۰/۰۰۶	۰/۱۷۱	۰/۰۱۵	۰/۰۲۷	-۰/۰۶۷	۰/۰۳۸	۰/۰۲۴
تحمل ابهام	۰/۰۸۳	۰/۱۰۱	۰/۲۰۹	۰/۱۳۲	۰/۰۶۸	۰/۰۷۷	۰/۱۰۳	۰/۳۷۳	۰/۱۶۲	۰/۱۰۳	۰/۱۳۳	۰/۲۰۹
آینده نگری	۰/۱۳۳	۰/۴۰۰	۰/۳۹۰	۰/۱۷۱	-۰/۱۲۲	۰/۳۶۸	۰/۱۰۹	۰/۲۰۵	۰/۲۴۶	۰/۲۰۵	۰/۲۶۵	۰/۳۵۸
خلاقیت و نوآوری	۰/۰۳۴	۰/۱۳۶	۰/۲۲۰	۰/۱۴۳	-۰/۱۰۶	۰/۲۵۶	۰/۱۸۴	۰/۰۵۷	-۰/۰۶۵	۰/۰۱۴	۰/۳۰۳	۰/۲۱۹
اعتماد به نفس	۰/۱۳۱	۰/۲۷۹	۰/۲۸۰	۰/۳۹۴	-۰/۰۴۶	۰/۲۷۷	۰/۳۲۱	۰/۲۷۳	۰/۰۷۲	۰/۰۹۹	۰/۴۳۴	۰/۲۹۲

ضرایب همبستگی که با (*) مشخص شده اند در سطح ۰/۰۵ و ضرایب همبستگی که با (**) مشخص شده اند در سطح ۰/۰۱ معنادار هستند.

بدین ترتیب مدل پژوهش با استفاده از روابطی که معناداری آن‌ها ثابت شده است، به دست آمد. در مدل تطبیقی (نمودار شماره ۴)، نگارندگان سعی و تلاش کرده اند تا ویژگی های کارآفرینان با صفات اخلاقی تأکید شده در اسلام همگن سازی کنند که در مبانی نظری، براساس متون علمی به طور مفصل به آن‌ها پرداخته شد. هم چنین با استفاده از تحلیل رگرسیون چندمتغیره (روش گام به گام) تأثیر گذارترین

شاخص‌های اخلاقی، شناسایی و سهم آن‌ها در تبیین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه تعیین شد. معادله‌ی رگرسیونی به‌دست آمده به صورت زیر می‌باشد:

$$\text{غنیمت شمردن (فرصت)} + ۰/۲۲۹ + (\text{مسئولیت‌پذیری}) + ۰/۲۲۷ + (\text{سعی و تلاش}) + ۰/۲۲۹ = \text{ویژگی کارآفرینانه}$$

نمودار ۴. مدل تطبیقی ویژگی‌های کارآفرینان و شاخص‌های اخلاقی ناظر بر نظام ارزشی

جداول تحلیل واریانس (ANOVA)، خلاصه‌ی مدل و ضرایب مربوط به تحلیل رگرسیون انجام شده در ادامه آمده است.

جدول ۷. تحلیل واریانس مدل رگرسیون

مدل	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار F	سطح معنی‌داری
۱	عامل رگرسیون	۱	۶/۵۸۰	۲۱/۲۹۸	۰/۰۰۰
	خطا	۱۲۶	۰/۳۰۹		
	کل	۱۲۷			
۲	عامل رگرسیون	۲	۴/۷۱۲	۱۶/۳۲۲	۰/۰۰۰
	خطا	۱۲۵	۰/۲۸۹		
	کل	۱۲۷			
۳	عامل رگرسیون	۳	۳/۸۴۳	۱۴/۰۲۶	۰/۰۰۰
	خطا	۱۲۴	۰/۲۷۴		
	کل	۱۲۷			

جدول ۸. خلاصه مدل رگرسیون

مدل	مقدار R	R تعدیل یافته	خطای استاندارد
۱	۰/۱۴۵	۰/۱۳۸	۰/۵۵۵۸۳
۲	۰/۲۰۷	۰/۱۹۴	۰/۵۳۷۲۸
۳	۰/۲۵۳	۰/۲۳۵	۰/۵۲۳۴۶

جدول ۹. ضرایب مدل رگرسیون

مدل	ضرایب غیر استاندارد		ضرایب استاندارد	مقدار t	سطح معنی داری	
	مقدار B	خطای استاندارد				
۱	۴/۰۲۴	۰/۲۶۳	۰/۳۸۰	۱۵/۳۱۹	۰/۰۰۰	
						سعی و تلاش
۲	۳/۲۴۷	۰/۳۵۴	۰/۲۹۵	۹/۱۶۳	۰/۰۰۰	
				سعی و تلاش	(ثابت)	
				مسئولیت پذیری	۳/۵۱۱	۰/۰۰۱
۳	۲/۸۸۰	۰/۳۷۰	۰/۲۲۹	۳/۱۳۸	۰/۰۰۲	
				مسئولیت پذیری	۳/۱۳۸	۰/۰۰۲
				غنیمت شمردن فرصت	۲/۷۷۳	۰/۰۰۶
				(ثابت)	۷/۷۸۸	۰/۰۰۰

بحث و نتیجه

کارآفرینی که در حقیقت نوعی مسئولیت پذیری، تعقیب فرصت‌ها و تأمین نیازها و گذشتن از آن‌هاست و در دل خود مخاطره، خلاقیت، نوآوری، شکستن موانع، استقلال جویی، تحمل شکست و سایر چالش‌ها را به همراه دارد، یقیناً با عنایت به فرهنگ و خط‌مشی حاکم بر هر جامعه‌ای ابعاد و گستره‌ی متفاوتی دارد. از طرف دیگر، داشتن صفات حسنه‌ی اخلاقی در متون عملی و تجویزی اسلام هم به‌طور عام و هم به‌طور خاص برای صاحبان کسب و کار، توصیه و تأکید شده است. در این مقاله تلاش شد تا به این سوال پاسخ داده شود که آیا بین معروف شدن به صفات اخلاقی اسلامی و داشتن ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه، رابطه‌ی مثبتی وجود دارد یا خیر؟

نتایج تجزیه و تحلیل‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از صفات اخلاقی اسلامی با ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه، همبستگی معناداری دارند و در این میان، صفات اخلاقی که با بیش از نیمی از ویژگی‌های کارآفرینانه همبستگی مثبت دارند عبارتند از: سعی و تلاش، بلندهمتی، غنیمت شمردن فرصت، خوش‌گمانی، دوراندیشی، مسئولیت‌پذیری و توکل که هر کدام به ترتیب ۸، ۷، ۷، ۶، ۶، ۵ و ۵ بار تکرار شدند.

بنابراین می‌توان گفت موارد فوق، تأثیرگذارترین صفات اخلاقی برای کارآفرینان هستند. از طرف دیگر، آن تعداد از ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه که صفات اخلاقی بیش‌تری آن‌ها را پشتیبانی می‌کنند عبارتند از مرکز کنترل درونی، توفیق‌طلبی، آینده‌نگری، اعتماد به نفس و تحمل شکست که هرکدام به ترتیب با ۱۰، ۹، ۹، ۸ و ۷ صفت اخلاقی همبستگی مثبت دارند.

هم‌چنین نتایج به‌دست آمده از پژوهش، نشان می‌دهد که بین صفت صبر و بردباری و ویژگی مخاطره‌پذیری همبستگی منفی وجود دارد.

نتایج به‌دست آمده از تحلیل رگرسیون چندمتغیره نیز، سعی و تلاش، مسؤلیت‌پذیری و غنیمت شمردن فرصت را مهم‌ترین صفات اخلاقی در ایجاد ویژگی‌های کارآفرینانه نشان می‌دهد.

پیشنهادها

۱. انتظار می‌رود چنان‌چه با دید آسیب‌شناختی به حوزه‌های کارآفرینی نگریسته شود و اگر خلاءهای جزئی یا عمیق در مباحث اخلاقی مشاهده می‌شود، براساس این مدل، دوره‌های آموزشی طرح و اجرا کرد؛
۲. با عنایت به انتخاب عرصه‌ی تطبیقی در مدل ارائه شده در صورت تشخیص خبرگان، می‌توان براساس مدل (چارچوب ادراکی) ارائه شده در دو بحث کارآفرینی و صفات اخلاقی در اسلام، نظام‌نامه یا ره‌نامه‌ی عملی برای آموزش‌های کاربردی کارآفرینان طراحی و اجرا کرد؛

پیشنادهایی برای پژوهش‌های آینده

۳. صاحب‌نظران برای نهادینه کردن مدل‌های اخلاق حرفه‌ای که متناسب با نظام ارزشی و بومی می‌باشد، بالاخص در مقوله‌ی کارآفرینی، تجاربی را عرضه و یا مدل موجود را ارتقا دهند؛
۴. با توجه به نتایج این پژوهش مبنی بر وجود ارتباط بین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه و صفات اخلاقی اسلامی، پژوهش‌گران می‌توانند، میزان نسبت داشتن کارآفرینان به صفات اخلاقی را بررسی کنند.

منابع

- احمدپور داریانی، محمود؛ مقیمی، سید محمد (۱۳۸۵). مبانی کارآفرینی، تهران: فراندیش.
- احمدپور داریانی، محمود (۱۳۸۳). کارآفرینی (تعاریف، نظریات، الگوها)، تهران: شرکت پردیس ۵۷.
- بلاچارد، کنت؛ وینست پیل، نورمن (۱۳۸۴). قدرت مدیریت اخلاقی، مترجم: بهزاد رضانی، تهران: گندمان.
- بورقانی فراهانی، سهیلا (۱۳۸۳). «نگاهی به کارآفرینی و ویژگی‌های کارآفرینان»، نشریه اصلاح و تربیت، شماره ۱۰۶.
- بیگی نیا، عبدالرضا؛ یعقوب پور، مریم. (بی تا)، «اخلاق کارآفرینی»، اولین همایش مدیریت ملی صنعتی.
- پرداختچی، محمدحسن؛ شفیع زاده، حمید (۱۳۸۵). درآمدی بر کارآفرینی سازمانی، تهران: ارسباران.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۴). شرح غررالحکم و دررالكلم، شرح: محمد بن حسین آقا جمال خوانساری، تهران: دانشگاه تهران، جلد ۱ تا ۷.
- جفرز، سوزان (۱۳۸۳). ۱۳۵ نکته برای اعتماد به نفس، مترجم: سپیده خلیلی، تهران: قلیانی.
- حبیبی تبار، جواد (۱۳۸۰). گام به گام با اخلاق مدیریت و شیوه‌های پیشرفت آن، قم: نشر خرم.
- خانی جزنی، جمال (۱۳۸۷). «اخلاق کار و وجدان کار در کارآفرینی»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۳ و ۴.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۶). ارباب امانت اخلاق اداری در نهج البلاغه، تهران: دریا.
- دهقان پور فراشاه، علی (۱۳۸۱). «کارآفرینی و کارآفرینان»، فصلنامه صنایع، شماره ۳۳.
- ذاکری، علی اکبر (۱۳۸۱). اخلاق کارگزاران (مجموعه از چشم‌انداز امام علی علیه السلام)، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- شاه حسینی، علی (۱۳۸۶). کارآفرینی، تهران: آبیژ.

شریفی، احمد حسین (۱۳۸۶). *آیین زندگی (اخلاق کاربردی)*، قم: دفتر نشر معارف.
 عطاران طوسی، علی اصغر (۱۳۸۴). *نقش و حقوق کارکنان در سازمان‌ها از دیدگاه امام
 علی علیه‌السلام*، قم: بوستان کتاب.
 فقیهی، ابوالفضل؛ رضایی منش، بهروز (۱۳۸۴). «اخلاق اداری»، *مطالعات مدیریت*، شماره
 ۴۷.

قرآن کریم.

مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۲ ق). *بحارالانوار*، بیروت: دارالاحیاء التراث.
 مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷). *اخلاق در قرآن*، قم: مدرسه الامام علی ابن ابیطالب
 علیه‌السلام، جلد ۱ و ۲.
 نهج البلاغه.

هادی‌زاده مقدم، اکرم؛ رحیمی فیل‌آبادی، فرج‌الله (۱۳۸۴). *کارآفرینی سازمانی*، تهران:
 جانان.

- Bhid, A. (1996). *The Question Every Entrepreneurship Must Answer*, Harvard Business Review, Vol. 61, No. 12, pp. 44-64.
- Brenkert, George G. (2009). *Innovation, rule breaking and the ethics of entrepreneurship*, Journal of Business Venturing, No. 24, pp. 448-464.
- Buchholz, Rogene; Rosenthal, Sandra (2005). *The Spirit of Entrepreneurship and the Qualities of Moral Decision Making: Toward A Unifying Framework*, Journal of Business Ethics. No. 60, pp. 307-315.
- Burch, John G. (1986). *Entrepreneurship*, United States of America: John Wiley & son.
- Fisher, Josie; Bonn, Ingrid (2007). *International Strategies & Ethics: Exploring the Tension between Head Office & Subsidiaries*, Management Decision Vol. 45, No. 10.
- Gbadamosi, Gbolaham (2004). *Academic Ethics: What has morality, culture & Administrations got to do with its Measurement?* Management Decision Vol. 42, No 9.
- Hannafey, Francis T. (2003). *Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review*, Journal of Business Ethics. No. 46, pp. 99-110.
- Harris, Jared; Sapienza, Harry; Bowie, Norman (2009). *Ethics and entrepreneurship*, Journal of Business Venturing. No. 24, pp. 407-418.
- Wood, Grey; Rentschler, Ruth (2003). *Ethical Behavior the Means for Creating & Maintaining Better Reputations in Arts Organisational*, Management Decision, Vol. 41, No. 6.

